

Андрій ПОРТНОВ

Tomasz STRYJEK. JAKIEJ PRZESZŁOŚCI
POTRZEBUJE PRZYSZŁOŚĆ? INTERPRETACJE
DZIEJÓW NARODOWYCH W HISTORIOGRAFII I
DEBACIE PUBLICZNEJ NA
UKRAINIE 1991–2004.

Warszawa: Rytm, 2007. 849 s.

Рецензії, як відомо, бувають критичними або нецікавими. Написати критичну рецензію на ретельну, серйозну та в гарному сенсі провокативну працю вельми непросто. Тим більше, що такі публікації справді заслуговують на компліментарні оцінки.

Томаш Стрик належить до молодого покоління польських істориків-україністів, котрий уже заявив про себе поважними дослідженнями (які, щоправда, наразі не дочекалися широкого обговорення в Україні). 2000 року вийшла друком його монографія «Українська національна ідея міжвоєнного часу». Згодом історик опублікував ґрунтовну статтю «Історіографія та конфлікт навколо східних кресів 1939–1953 років», де запропонував деконструкцію п'яти національних історіографій. Показуючи різниці спрямованості й ідеологічної мотивації української діаспорної, української радянської, російської еміграційної та польської історіографій, автор сформулював питання:

Як вийти поза схему національної історії? Чи можливе цілісне висвітлення минулого континенту, на яке погодилися б представники різних націй? Як надати історії сенсу, якщо ми маємо відмовитися від інтерпретаційного ключа, що тримається на ідеї тисячолітньої тяглості націй?¹

Цю та низку споріднених із нею проблем Стрик розвиває у своїй новій книзі про інтерпретацію національної історії в українській пострадянській історіографії. Книга має промовисту назву «Якого минулого потребує майбутнє?». На початку автор

декларує своєю метою показати, як представляють націю та інші категорії, що надають сенс оповідам про минуле, вчені, які упродовж 1991–2004 відігравали істотну роль у науковому житті України. Головним предметом розгляду є цілісні синтети української історії. Спеціальна увага приділяється висвітленню зв'язків між способами думання інтелектуалів про минуле і націю та українськими політичними й ідеологічними поділами.

Амбітність поставлених автором завдань відбиває як обсяг книжки (понад 800 сторінок), так і рівень опрацювання матеріалу, проникливість і виваженість спостережень історика. Розглядові пострадянського історіографічного матеріалу передують серйозне обговорення теоретичних підходів до понять «нація» і «етнічність», проблеми місця істориків та історії в інтелектуальних суспільних дискусіях, аналіз категорій «правди», «міфу» і «пам'яті» у творчості історика. Описуючи українські історичні дебати, автор прагне зробити їх зрозумілими польському читачеві, робить екскурси до історії української історіографії та власне історії.

Книжка Стриєка розповідає про політичні виміри історіописання. Змальовуючи ідеологічний ландшафт пострадянської України, автор переповідає та порівнює підходи й оцінки прихильників «європейського проекту» (на прикладі текстів Миколи Рябчука) і прихильників проекту «до Європи з Росією» (на прикладі публікацій Василя Кременя, Дмитра Табачника і Василя Ткаченка). Тут, як і в подільших презентаціях різних дискусій, Стриєк максимально коректно відтворює аргументи сторін і також делікатно, але принципово, висловлює власну позицію.

Книжка, що рецензується, фактично вперше пропонує аналіз синтетичних пострадянських видань з історії України. Польський вчений докладно пише про «Історію України» за редакцією Юрія Зайцева (1996 рік), яку називає «львівською синтезою»; серію «Україна крізь віки» за редакцією Валерія Смолія (1998–2000) та «альтернативні» синтети Наталі Яковенко і Ярослава Грицака. На матеріалі серії «Україна крізь віки» Стриєк прагне простежити трансформацію радянської схеми історії України у недержавницьку інтерпретацію історичного процесу. Він влучно зауважує властиве томові про Хмельниччину пера Валерія Смолія і Валерія Степанкова представлення «поляків» як шляхти і римо-католицького духовенства і, водночас, засадниче розрізнення в описі російської політики самодержавства і окремих представників

російського народу (С. 531-532). Стрик підкреслює внутрішню амбівалентність серії, де окремі томи фактично відтворюють більшість кліше попередньої доби, але інші (як, наприклад, т. 6 «Україна під татарами і Литвою» Олени Русиної) пропонують справді «новаторський погляд» (С. 562). На жаль, автор недостатньо пояснює природу такого внутрішнього плюралізму серії, яка, на мою думку, значною мірою, полягає в особистій творчій біографії авторів поодиноких томів. Іншими словами, аналізові Стрика дещо бракує просопографічного та персоналіного аналізу авторів праць, які він розглядає.

Одна з заслуг і цікавин книжки – нариси про історичні погляди найрепрезентативніших, на думку автора, уособлень певних течій історіографії. Стрик фактично вперше (побіч недавньої передмови Ігоря Гирича до ювілейної збірки «Постаті») критично накреслює основні історичні погляди Ярослава Дашкевича – найяскравішого «продовжувача традицій національної історіографії»; пише про істориків, котрі прагнуть «погодити традиції радянської та національної історіографій» на прикладі текстів Петра Толочка і Юрія Павленка. Зокрема, щодо Толочка, Стрик зазначає: «Розважанням Толочка справді властиві численні спрощення і навіть замовчування (автор взагалі не бере до уваги такого досвіду, як Голодомор, сталінські репресії, поділ суспільства на протилежні орієнтації під час Другої світової війни), але підмурівок, на які ці розважання спираються (громадянська концепція нації, рівність незалежно від мовних та ідентифікаційних різниць, прагматизм у думанні про внутрішні і зовнішні проблеми України) не можна легковажати» (С. 495-496).

Зрозуміло, що мапа Англії не може бути розміром з Англію. Втім, вважаю, що деякі сюжети у книзі Стрика висвітлені надто побіжно. Це стосується всієї складності феномену української радянської історіографії, про несподівану і часто недооцінювану варіативність якої свідчить хоча б згадана у книзі (С. 278) «дніпропетровська школа» джерелознавства Миколи Ковальського. Так само вельми побіжно у праці Стрика написано про проблеми академічної культури, інтелектуального середовища, наукової етики і корпоративної солідарності вчених (чи радше її браку) в пострадянській Україні (С. 792-793). Поза київськими і львівськими публікаціями, у книзі фактично відсутній образ регіонального розмаїття сучасної української історіографії².

Дивує, що у книзі ні разу не згаданий такий, наприклад, історик, як Василь Ульяновський – автор низки першорядних публікацій, серед яких – чи не найґрунтовніша рецензія на «Українську шляхту» Наталі Яковенко, опублікована в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка». Публікації у «Записках НТШ», як і «Збірникові Харківського історико-філологічного товариства» загалом фактично не фігурують на сторінках Стриєкової книжки. Ця прикра і відчутна відсутність, як і, на мою думку, недостатня увага до постатей Михайла Брайчевського чи Олега Купчинського перекидає місток до наступної проблеми – доконечности рефлексії щодо академічного і суспільного резонансу текстів, які подеколи аналізуються автором дуже детально – зокрема, тих, що друкувалися на шпальтах «Критики». Йдеться не про накидання власних смаків чи уподобань (тим більше, що автор цих рядків є постійним дописувачем «Критики»), а про чергове наголошення важливості проблеми резонансу та реального впливу певних публікацій.

Можна сперечатись і про недостатнє висвітлення власне суспільного виміру функціонування історії в пострадянській Україні, який включає і перейменування вулиць, і дискусію про старі та нові пам'ятники, і розмаїті законодавчі ініціативи, і відповіді істориків на ідеологічні запити влади (достатньо згадати комісію з оцінки діяльності ОУН-УПА на чолі зі Станіславом Кульчицьким – ще один сюжет, якого книзі бракує), і ритуали відзначення різних державних свят тощо. Хочу лише наголосити, що всі наведені міркування є не закидами до дуже доброї книжки, а радше пропозиціями можливих подальших дослідницьких вправ.

Одне з завершальних міркувань у книзі, що Україні нині чи не найбільше бракує артикуляції візії, переконань і очікувань тієї групи громадян, яка підтримує Віктора Януковича і Партію регіонів. Цей тип ідентичності Стриєк називає «національно-пострадянським» і вважає, що він тримається на однозначному самоототожненні з українською державою при одночасному переконанні в історично-культурному братерстві слов'ян (С. 785). Водночас вчений не погоджується з поглядом, що українські історики «мусять нині передусім зайнятися деконструкцією категорії нації». На його думку, це поняття просто необхідне для функціонування громадянського суспільства, але за умови

визнання, що приналежність до нації – це справа індивідуального вибору людини, а національна ідентифікація не є постійною субстанцією, а має різний зміст для різних членів нації й конкурує з іншими самототожностями (С. 795).

Книжка Томаша Стриєка вкотре закликає українських істориків до дискусії і до рефлексії про власну дисципліну. Попередні «виклики» (маю на думці статті з провокативним аналізом стану українознавчих дисциплін) Ореста Субтельного, Степана Величенка, Марка фон Гагена залишилися фактично без відповіді. Можливо, книзі польського колеги вдасться перебороти цю традицію?

ПРИМІТКИ:

¹ Stryjek T. Historiografia a konflikt o Kresy Wschodnie w latach 1939–1953: Radzieckie, rosyjskie, ukraińskie i polskie prezentacje dziejów ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej jako część “wojny ideologicznej” w okresie lat 1930–1950-tych // Tygiel narodów: Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953. Warszawa-Londyn, 2002. S. 564.

² Пор. цікавий приклад аналізу самої лише тематики дисертаційних робіт на матеріалі філософських наук: Мінаков М. Intellectus Regionale: Культурні ідентичності сучасної України крізь призму тенденцій у філософському процесі // Україна Модерна. Київ-Львів, 2007. Т. 12 (1). С. 72-96.